

Modellen van diaconie in de loop van de geschiedenis

Peter Nissen

Modellen van diaconie in de loop van de geschiedenis

Van mij is gevraagd om terug te kijken naar het verleden. Diaconie is de hartzaak van de Kerk. Hartzaak, omdat het om het hart, om het centrum gaat, om datgene wat de Kerk doet leven, de levensbron van wat de Kerk is. In de diaconie komt de Kerk als het ware tot haar recht, tot zichzelf. Want in diaconie gaat het om het doorgeven van het leven dat wij van God hebben ontvangen. Dat is de zending van de Kerk. Diaconie is voor de Kerk dan ook in alle tijden een hartzaak, maar zeker in onze tijd. Op de Europese Bisschoppensynode, die anderhalf jaar geleden in Rome plaatsvond, zei bisschop van Luyn van Rotterdam: “De toekomst van de Kerk is die van een diaconale Kerk, van een dienende Kerk, een Kerk die niet op zoek is naar zichzelf, die niet ecclesiocentrisch is, die niet in zichzelf gekeerd is, maar die uitgaat naar de wereld, die bij wijze van spreken bereid is zichzelf weg te cijferen omwille van het leven zoals God het voor mensen bedoeld heeft”. In de Pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd – het laatste van de 16 documenten van Vaticanum II - waaruit wij nog steeds mogen putten om ons kerkelijk leven te vernieuwen en te herbronnen, wordt gezegd dat het in de diaconale inzet van de Kerk erom gaat om de mensheid en haar geschiedenis meer menswaardig te maken. In nr. 40 van *Gaudium et Spes* wordt heel kernachtig verwoord wat de rode draad is door heel de diaconale inzet van de Kerk doorheen de 20 eeuwen kerkgeschiedenis. “Bij het nastreven van haar eigen heilsbestemming deelt de Kerk niet alleen het goddelijke leven aan de mens mee, maar van hieruit laat zij haar licht in zekere zin vallen over de gehele wereld. Met name vooral doordat zij de waardigheid van de menselijke persoon geneest en verheft, de banden van de menselijke gemeenschap versterkt en aan de dagelijkse wereldlijke activiteiten van de mensen een diepere zin en betekenis geeft. Zo gelooft de Kerk, via haar leden afzonderlijk en via haar gemeenschap als totaliteit, veel te kunnen bijdragen om de mensheid en haar geschiedenis meer menselijk te maken.” Dat is de leidende gedachte van de diaconale inzet van de Kerk doorheen de eeuwen. Of zoals bisschop Gaillot het gezegd heeft: “Een Kerk die niet dient, die dient tot niets”.

De wandeling door de geschiedenis wil ik met u niet maken als een soort verpozing, een pauze tussen het in de hand nemen van de Schrift (in het begin) en het in de hand nemen van de krant (nu). Ik wil met u ook niet naar de geschiedenis gaan als naar een museum, tenzij u een museum beschouwt als wat het werkelijk is nl. een werkplaats voor het geheugen. Zo werkt ook de geschiedenis van de Kerk voor gelovige mensen in deze tijd. Een werkplaats

van het geheugen waarin wij ons te binnen brengen wat er doorheen die traditie van 20 eeuwen voorop heeft gestaan. En hoe mensen in steeds wisselende, maatschappelijke en culturele omstandigheden geprobeerd hebben aan die hartzaak, aan die wezenlijke roeping van de Kerk gestalte te geven, antwoord te geven op de uitdaging van het evangelie. Een historicus let daarbij beroepshalve vooral op de tijdgebonden elementen, maar daaronder zit die constante zorg voor een menselijke wereld. Dat kijken naar de tijdgebonden omstandigheden is tegelijkertijd heel belangrijk. Het is onze opgave de tekenen des tijds te verstaan, om te zien wat het *'kairos'* is van het moment waarin wij staan. Om te zien wat de Heer van ons vraagt op dit snijpunt van de geschiedenis waar wij ons nu toevallig bevinden.

Daarom wil ik proberen aan te geven hoe vormen, bepaalde structuren van diaconie te begrijpen zijn binnen het kerkmodel van een bepaalde periode in de geschiedenis. En hoe de sociale lokalisering van de Kerk is, hoe de Kerk gesitueerd is in de samenleving. Hoe verhoudt ze zich tot die samenleving?

Ik zou de geschiedenis van 20 eeuwen christendom in 6 fasen willen indelen. Ik wil de nadruk leggen op de vroege Kerk, op de periode die het dichtst bij de Heer en de Schrift staat en op de periode die het dichtst bij de krant van vandaag staat, de 19de en de 20ste eeuw. Omdat vele vormen van diaconie van de Kerk die wij nu nog kennen uit de 19de en de 20ste eeuw stammen. Veel organisatievormen o.a. de Vincentiusverenigingen zijn te begrijpen als typische producten van de 19de eeuw.

A. Geschiedenis van twintig eeuwen christendom (6 fasen)

Fase 1: De jonge Kerk.

Het is een Kerk, een gemeenschap van leerlingen – dat is nog altijd het beste woord voor christenen -, of discipelen die nog voortdurend aan het leren zijn wat het betekent om op de aanspraak van de Almachtige in te gaan. In het Lucasevangelie is het frappant dat de leerlingen die al zo lang optrekken met de Heer toch van Hem moeten leren hoe ze moeten bidden - dat moeten wij ook nog steeds leren. De Heer geeft dan aan de leerlingen het Onze Vader.

Het gaat om een eschatologische gemeenschap. Een gemeenschap die vervuld was van de verwachting van de voltooiing. Een gemeenschap die nog op zoek was naar structuur en continuïteit. Ze was echter nog niet zo erg bezig met hoe die structuur op langere termijn moest zijn, omdat die gemeenschap heel sterk vervuld was van de verwachting van de spoedige wederkomst, de *parouzie*, de tweede komst van Christus. Dat bracht met zich mee dat in de lokale kerkgemeenschappen, in de lokale gemeenten er nog een grote mate van pluriformiteit was: verscheidenheid in gemeentemodel, in kerkmodel, een verscheidenheid ook in de ambtsstructuur, verscheidenheid in de gestaltegeving van de eredienst, verscheidenheid in spiritualiteit en verscheidenheid ook in de vormgeving van de diaconie. Tenslotte is het voor een jonge Kerk belangrijk zich te realiseren dat ze een kleine minderheid was, een klein groepje dat geen aanspraak kon maken op gevestigde structuren in de samenleving. Men had niet de middelen die de Kerk in latere perioden wel had.

Fase 2: De Kerk ontwikkelt zich tot een rijkskerk.

De tweede fase is die waarin de Kerk steeds maar blijft groeien en zich ontwikkelt tot een rijkskerk. In het midden van de tweede eeuw begint de Kerk sterker te groeien dan in de

eerste eeuw. Op het einde van de eerste eeuw, ten tijde van het Romeinse Rijk, was het aantal christenen nog maar heel klein. In de tweede eeuw begint ook de structuur belangrijker te worden. Die ontwikkeling zet zich door tot de situatie die in de vierde eeuw zal ontstaan. In het begin van de vierde eeuw werd ze in het Romeinse Rijk een gerespecteerde religieuze gemeenschap. Het werd een legitieme godsdienst, een *religio licita*. En uiteindelijk werd ze in 380 zelfs tot rijkskerk van het Romeinse Rijk verheven door keizer Theodosius. Het is een afronding van een proces van groeiende respectabiliteit van het christendom in het Romeinse Rijk. Ook de Romeinse elite, de bestuurders van het Rijk zagen de aantrekkelijkheden van het christelijk geloof en van de organisatievorm van de Kerk. Ze won daarmee aan aanzien en aanhang. Die groei vroeg ook om structuren die de eenheid en de identiteit van de Kerk konden bewaken. Dan wordt de canon geformuleerd, de richtlijn van de boeken die als authentiek getuigenis van de openbaring opgevat worden door de christelijke gemeenschap. Het dogma gaat geformuleerd worden. Het ambt krijgt een duidelijke structuur: bisschop, priester, diaken en waarbij de volheid van het ambt in het bisschopsambt ligt. De bisschop vormt de ziel van de lokale kerkgemeenschap. Hij is de voorganger, de catecheet, maar ook de armenzorger.

Fase 3: Een kloosterlijke Kerk.

De derde fase is die van de kloosterlijke Kerk. Een Kerk die zich gaat ontwikkelen in de tijd van de kerstening van de Germaanse volkeren, de kerstening van West- en Noord-Europa. Een gebeurtenis die een grote cesuur vormt in de kerkgeschiedenis omdat het zwaartepunt van de christelijke gemeenschap zich verplaatst van het Mediterrane gebied naar het Noorden. De Franken en later de Duitse keizers nemen de rol van de Romeinse keizers over als beschermers van de Kerk. Het christendom komt ook in een heel andere cultuur terecht, wat vraagt om allerlei aanpassingen in de stijl van vieren, eredienst, ook in de theologie en het kerkelijk recht. Het belangrijkste – zeker voor het verstaan van de diaconie -, is de centrale rol van de kloosters in die periode van de Kerk vanaf de kerstening, vanaf de 5de en de 6de eeuw tot en met de Hoge Middeleeuwen. Want het was door rondtrekkende monniken dat de gekerstende volkeren geëvangeliiseerd werden. Kerstening is de officiële overgang van een volk naar het christendom, die vaak collectief en onder dwang gebeurde, en evangelisatie is het doordringen van de gemeenschap met het bekend maken van het evangelie. Veel mensen zijn ten tijde van de kerstening van de Germaanse volkeren christen geworden zonder te weten wat het betekende. Wat het evangelie inhield was voor velen onbekend. Dat is het werk van monniken geweest. De kloosters werden daarmee de centra van het kerkelijk leven. De monnik werd het model voor de priester. Het vroegmiddeleeuwse priestermodel is heel erg geënt op het model van de monnik, iemand van wie eerder ascetische, dan pastorale capaciteiten gevraagd werden. Het christendom kenmerkte zich in die tijd ook door wat historici en sociologen noemen 'het sociaal monisme'. Dit wil zeggen dat er geen sprake meer was van een dualiteit, van een spanning tussen Kerk en samenleving. Er was ook geen sprake meer van een kritische kracht die de Kerk kon zijn binnen de samenleving want ze vielen met mekaar samen. Men werd als het ware geboren in de Kerk, en de Kerk en de civiele samenleving waren één geheel, de *christianitos*, de christenheid.

Fase 4: Hoge Middeleeuwen tot de 18de eeuw.

De vierde periode zet in in de Hoge Middeleeuwen en strekt zich uit tot in de 18de eeuw. Het is een periode die gekenmerkt wordt door een toenemende individualisering, ook in de beleving van de godsdienst, van het christelijk geloof, van de diaconie, en door een toenemende confessionalisering. Een confessionalisering die politieke, theologische,

culturele kenmerken heeft en gebruikt wordt als term voor het proces waarin belijdenissen, belijdenisteksten van reformatorische en katholieke herkomst, kerkonderscheidend en kerkscheidend gaan worden en bepalend voor de gelovige identiteit. Armezenorg en diaconie worden in dat stelsel van confessionele onderscheiden meegenomen, meegesleurd.

Fase 5: 19de eeuw – Vaticanum II.

De vijfde periode is die van de 19de eeuw tot het Tweede Vaticaans Concilie. De sociale positie van de Kerk zou men in die periode kunnen typeren als die van een defensieve Kerk in een met toenemende mate pluriforme en moderne samenleving. De samenleving verandert ingrijpend door de revoluties rond 1800: de intellectuele revolutie van de Verlichting, de revolutie van de industrialisatie en de urbanisatie, de demografische revolutie – er is een enorme bevolkingsexplosie. Steeds meer mensen gaan in de stad wonen en dat brengt een heel ander type van samenleving met zich mee. Scheiding van Kerk en staat. De Kerk wordt weer een ‘tegenover’. Dat was ze in de tijd van de confessionalisering niet want toen was het typische systeem dat van de ‘*Konfessionsstaat*’. Dus één staat, één religie.

De nieuwe situatie is echter anders. De Kerk wordt weer een ‘tegenover’ en zo erg dat ze zich bedreigd voelt, dat ze in het defensief gaat tegenover de moderne pluriforme staat, maar tegelijkertijd die staat gaat imiteren. Zoals de moderne staat van de 19de eeuw het idee van de natiestaat ontwikkelt, het nationalisme, met bepaalde denkbeelden over hoe de ideale staatsburger eruit ziet, zo ontwikkelt de Kerk in de 19de eeuw ook een soort ‘ecclesiologisch’ nationalisme. Met eveneens een bepaald denkbeeld over hoe de ideale gelovige eruit ziet en met ook een sterke nadruk op het gevoel van verbondenheid zoals dat in de natiestaat het geval was. Een sterke nadruk ook op de deugd van gehoorzaamheid. De 19de eeuw is de eeuw van de ecclesiologie. Voor de 19de eeuw is er geen enkele eeuw waarin zo is nagedacht over het wezen van de Kerk. De 19de eeuw is ook de eeuw van het Ultramontanisme en van de gehoorzaamheidscultus die tot in de religieuze congregaties doorwerkte. Als men onderzoek doet naar religieuze congregaties in de 19de eeuw, dan draait dit voortdurend om deugdbeoefening, maar binnen de deugdbeoefening vooral om de gehoorzaamheid.

De Kerk imiteert de moderne staat eveneens in het gebruik van de vrijheden die door de staat zijn mogelijk gemaakt. Waar de Kerk aanvankelijk sterk afwijzend tegenover deze vrijheden staat, gaat ze die na een aantal decennia toch met groot élan gebruiken. Vrijheid van onderwijs - een stelsel van katholiek onderwijs wordt uitgebouwd -, vrijheid van drukpers – de katholieke pers gaat zich ontwikkelen -, vrijheid van verenigingen die een grote rol zullen spelen in de vormgeving van diaconie. Het typische van de 19de eeuw is het systeem van de ‘*Vereinsdiakonie*’, de diaconie wordt georganiseerd in verenigingen.

Fase 6: Nu...

Een laatste fase is de fase waarin wij zitten, waarin wij op zoek zijn naar nieuwe oriëntaties. Het is de fase van de dienende Kerk die steeds meer in de marge komt te staan van de plurale samenleving. Een dienende Kerk, een Kerk die zich als zodanig wil verstaan. Ik heb al gewezen op de omkeer die *Gaudium et Spes* heeft betekend. De Kerk wil niet heersen, maar wil dienen, wil de samenleving doortrekken met inspiratie, wil de samenleving ‘met pijlen van hoop beschieten’ zoals Ernest Henau graag zegt. Niet met grote bombardementen, maar met pijltjes, veel meer kunnen wij niet, want de Kerk heeft niet meer – en dat is ook goed – de machtsmiddelen en de structuren die ze had om op een heersende manier in de samenleving werkzaam te zijn. Ze is dienend geworden. De Kerk weet dat ze voortdurend naar buiten moet treden om naar de wereld uit te gaan en niet in zichzelf gekeerd moet zijn. Zoals het

Lucasevangelie het ons voortdurend leert: de drie leerlingen die meegegaan zijn op de berg willen tenten bouwen om daar te blijven na hun heel ingrijpende ervaring. Maar de Heer zegt: “Nee, je moet hier niet blijven, je moet de berg weer af, je moet de wereld in”. Zo is het ook met de Emmaüsgangers. Ze willen, als ze de Heer herkend hebben, Hem vasthouden maar Hij verdwijnt uit hun ogen en zij gaan terug naar Jeruzalem, terug naar de wereld waar ze vandaan kwamen. Ze gaan weer de wereld in.

B. Gestaltegeving van de diaconie

Wat kunnen we nu zeggen over de gestaltegeving van de diaconie?

1. Diaconie in de *Handelingen van de apostelen* (fase 1)

Als we ons in de eerste fase een beeld willen vormen van de betekenis van de diaconie in het leven van de Kerk, dan is dat maar één boek, het boek Handelingen, dat we met enige voorzichtigheid ter hand kunnen nemen. Het is als het ware het oudste geschiedenisboek van de Kerk. Niet omdat het ons geschiedenis wil geven zoals moderne historici dat doen met feiten, data, maar wel omdat het ons een programma wil beschrijven waar die vroege Kerk voor staat. Het leven van de christelijke gemeente zoals het idealiter geweest zou moeten zijn. Als we zien hoe het leven van de oergemeente in Jeruzalem beschreven wordt, zien we dat de zorg voor elkaar, de zorg voor de naasten, de zorg dat niemand van de gemeenschap gebrek lijdt essentieel is. Het is één van de wezenskenmerken van de vroege gemeente zoals ze ons beschreven wordt in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 4 van de Handelingen. We horen daar hoe de menigte die het geloof had aangenomen, leefde en er komen vier grondtrekken van wat kerkzijn inhoudt naar voor: (1) de verkondiging, het getuigenis van de verrijzenis van de Heer Jezus (*kerugma*), (2) vervolgens de samenkomst voor het gebed en het breken van het brood (*leiturgia*), (3) het gemeenschappelijk leven, verbondenheid hebben met de Heer en met elkaar (*koinonia*) en (4) tenslotte de zorg voor de behoeftigen (*diakonia*). Diegenen die tot geloof kwamen (hfdst. 2, vers 45) waren gewoon om hun bezittingen te verkopen om die onder allen te verdelen naar ieders behoefte. In hoofdstuk 4, vers 34 en 35 lezen we: “Er was geen enkele noodlijdende onder hen omdat al diegenen die landerijen of huizen bezaten deze verkochten en de opbrengst ervan meebrachten om aan de voeten van de apostelen neer te leggen. Aan ieder werd daarvan uitgedeeld naar zijn behoefte.” Dat de christenen alles gemeenschappelijk bezaten is door Duitse bijbelwetenschappers als *Liebeskommunismus* betiteld. Communisme dat uit liefde voortkomt. Of dit inderdaad zo geweest is, of dit meer een ideaaltypische beschrijving is, een programma zoals het zou moeten zijn, is eigenlijk niet zo belangrijk want voor ons gaat het nu niet om het feit hoe het misschien geweest is, maar om het programma dat het evangelie voor ons betekent. Dat programma wijst duidelijk op inzet om te zorgen dat niemand gebrek zal lijden, dat ieder een waardig bestaan heeft en niet uit nood of honger of armoede gedwongen wordt tot daden die een mens onwaardig zijn. Het gaat dus om menselijke waardigheid. Dat is een essentieel gegeven als het gaat om de

diaconie van de Kerk. De inzet daarvoor is voor de Kerk zo essentieel dat er een ambt wordt ingesteld om die aandacht te waarborgen. Het ambt in de Kerk is er om te zorgen dat de Kerk doet wat ze moet doen, om te zorgen dat de Kerk zichzelf is. Het ambt is dienstbaarheid aan de Kerk, dienstbaarheid aan de zending van de Kerk. Omdat de diaconie tot die zending behoort, wordt daar ook een ambt voor ingesteld. Dat betekent niet dat die opdracht de exclusieve taak van dat ambt wordt. Er is een ambt van de verkondiging, maar iedere christen is geroepen om te getuigen van de verrezen Heer. Iedere gelovige is uitgenodigd om samen te bidden, om liturgie te vieren, om mee te werken aan de opbouw van de kerkelijke gemeenschap. Dat is niet alleen de roeping van de ambtsdragers, van de voorgangers, van de leiders maar dat is ieders roeping. Om te zorgen dat het ook daadwerkelijk gebeurt, is er het ambt. Zo is het ook met de diaconie. Diaconie is een roeping, een taak, een opdracht, een uitdaging voor iedere gelovige. Om te zorgen dat het ook gebeurt en om uit te drukken hoe belangrijk het is voor de Kerk wordt er een ambt ingesteld.

In hoofdstuk 6 van de Handelingen wordt beschreven dat zeven mannen met Griekse namen worden aangesteld voor de zorg van de ondersteuning. Diakens of diakenen worden ze daar nog niet genoemd. Maar het is duidelijk dat het hier gaat om de diaconie. Dat is hun taak, (*diakonein*). Eerst waren de andere voorgangers ermee belast. Maar de gemeente groeide zo snel dat er daarom anderen belast werden met de taak van het dienen, eigenlijk van het 'doorgeven'. Want de *diakonos* in de Hellenistische cultuur is diegene die aan tafel doorgeeft aan de anderen. Diaconie is het ambt van de doorgave. In de tweede helft van de tweede eeuw worden ze door Ireneüs van Lyon, *diakonoï* genoemd.

De essentiële taken van de Kerk werden in de eerste eeuw en ook daarna toevertrouwd aan mensen die er talent voor hadden. Om te waarborgen dat de taken ook gebeurden, dat de gemeenschap er aandacht voor had werd er een ambt ingesteld. Maar vooral werden de taken gedragen door de hele gemeenschap. Dat is duidelijk geworden door recente onderzoeken van diaconie in de vroege Kerk. John Collins, een Australische exegeet zegt dat het woord *diakonos* het centrale begrip is geweest voor het ambt in de vroege Kerk. Dat in die diaconie de nadruk ligt op het doorgeven. De *diakonos* is diegene die zorgt dat ieder aan tafel te eten en te drinken krijgt. Hij geeft door wat hij zelf weer van anderen ontvangen heeft. Zo is het ook wanneer de Kerk diaconie bedrijft. Ze geeft door wat ze zelf ontvangen heeft nl. leven, barmhartigheid. Dat gebeurt ook in de verkondiging. Ook daarin geven wij door wat wij zelf ontvangen hebben. Wij bedenken het geloof niet zelf. Wij bedenken het *kerugma* niet zelf. Wij hebben het ontvangen en we geven het door. Traditio. Vandaar dat de diakens - Stefanus is een duidelijk voorbeeld - ook verkondigen. De gedachte dat wie diaconie bedrijft, 'doorgeeft' is belangrijk om vast te houden voor een spiritualiteit van de diaconie. Wie diaconie bedrijft, geeft door wat hij zelf ontvangen heeft. Niet het doorgeven van geld of brood, maar het doorgeven van barmhartigheid. Barmhartigheid is het sleutelbegrip voor wat christenen zelf in hun diaconale beweging van God ontvangen, wat ze krijgen als een gave en vervolgens op hun beurt weer aan anderen mogen doorgeven. De zending van de Kerk is het leven van God doorgeven. Wie in de diaconie dienstbaar is aan de lijdende naaste, aan een wereld met al haar noden, in de inzet voor een menswaardige wereld doet dat uit barmhartigheid. Diaconie is dienstbaarheid uit barmhartigheid. Barmhartigheid wil menswaardig leven geven. Barmhartigheid omarmt mensen en ontdoet ze van hun armoede. Dat is wat God met ons doet door ons aan te nemen in zijn baarmoederlijke liefde waarmee Hij ons het leven geeft en waarmee Hij dat leven ook tot ontplooiing wil laten komen. Dat is wat christenen op hun beurt doorgeven in diaconie. Mensen tot hun recht laten komen, mensen de kans geven zich te ontplooiën tot menszijn zoals door God bedoeld is.

De diaconie is in de eerste periode van de Kerk, de zoekende periode waarin ook het ambt ontstaat en ook in de tweede periode een kerntaak van de Kerk. Zeker tot de vierde eeuw

waren de diakens en niet de priesters de naaste medewerkers van de bisschop. Een bisschop was in de eerste vier eeuwen niet denkbaar zonder diakens. We zien in het leven van de Kerk heel sterke figuren als diaken optreden. Athanasius, die later bisschop wordt, - tijdens het Concilie van Nicea, de grote verdediger van de geloofsbelijdenis, die dan geformuleerd gaat worden, - is op het Concilie aanwezig als theoloog en diaken.

Het belang van de diakens kwam tot uitdrukking in de taakverdeling, zowel in de liturgie als in de diaconie. Het ambt werd nog niet hiërarchisch gezien in de opklimmende ladder diaken-priester-bisschop. Priesterschap werd nog niet gezien als een hogere graad dan het diaconaat in het wijdingssacrament. Iemand kon zonder problemen van diaken direct bisschop worden, zonder eerst nog tot priester gewijd te zijn. Dit idee wilde het Tweede Vaticaans Concilie herstellen in *Christus Dominus*: de volheid van het wijdingssacrament is dat van de bisschop, priesters en diakens delen in de volheid met hun eigen verantwoordelijkheden, niet als een op elkaar volgende treden in de ladder van de hiërarchie.

De diaconie strekte zich uit over vele terreinen en over alle mensen. Ze beperkte zich niet tot alleen de kerkleden en niet tot bepaalde specifieke noden. De diaconie kende een grote veelzijdigheid in de zorg die christenen in de eerste eeuw besteedden aan de diaconie. Zorg voor diegenen die financieel gebrek leden. Daarvoor werd gecollecteerd. De collecte is één van de oudste en meest onvervreembare elementen van de eucharistieviering. De opbrengst ervan werd beheerd door de bisschop en vervolgens door de diaken verdeeld onder de behoeftigen. Er werd gezorgd voor ouderen en zieken. Er was een uitgebreide bezoekdienst voor zieken, zwakken, voor armen. Er werd ook gezorgd voor arbeidsongeschikten. In het Romeinse Rijk was hiervoor geen enkele voorziening. Als er geen familie was om voor iemand te zorgen, dan zorgde de christelijke gemeente daarvoor. Er werd zelfs aan arbeidsbemiddeling gedaan. Men bemiddelde bij het vinden van betaalde arbeid. Dat lukte nogal goed, want anders stond de christelijke gemeente borg voor het levensonderhoud van de mensen zonder betaalde arbeid. Door ervaring had men de regel aangenomen dat dit levensonderhoud drie dagen werd betaald, daarna had men wel weer iets gevonden. Wie zijn betaalde baan verloor, doordat hij christen werd, - bv. omdat men bij het theater werkte en rollen moest spelen die niet verenigbaar waren met het christelijk geloof, of prostituees die stopten als ze christen werden - kon eveneens rekenen op de christelijke gemeenschap als er geen andere oplossing was. Veel zorg werd er besteed aan gevangenen, de dwangarbeiders in de mijnen of op de galeien. Christenen bezochten hen, verpleegden hen als ze ziek waren, bemiddelden voor een humanere behandeling, deden pogingen om slaven vrij te kopen. Ze zorgden voor de vreemdelingen door middel van de gastvrijheid. De christelijke gemeenschap nam reizigers gastvrij op en bood hen onderdak. Vooral de ambtsdragers werden aangespoord om gastvrij te zijn. Van de bisschoppen werd gezegd dat ze *filoxenoi* moesten zijn d.w.z. houden van vreemdelingen. Die gastvrijheid gold tot over de grenzen van het leven heen. Wanneer een onbekende op doorreis overleed, zorgde de christelijke gemeenschap voor een waardige begrafenis, ongeacht of het een christen was of niet. Hiervoor werden zelfs uitvaartfondsen gevormd, *collegia funeraria*. De zorg voor de noodlijdenden beperkte zich niet tot de leden van de eigen gemeenschap of de eigen Kerk alleen. Als in de tweede helft van de vierde eeuw, tussen 361 en 363, keizer Julianus de Afvallige het heidendom tracht te restaureren, beklagt hij er zich over dat de Galileeërs, zoals hij de christenen noemt, 'niet alleen hun eigen armen onderhouden maar ook die van ons'. In het begin van de vierde eeuw meldt de geschiedschrijver Basilius van Cesarea dat de christenen maaltijden verstrekken aan alle armen in de stad, christen of geen christen. Rond het jaar 250 zorgt de christengemeente van Rome voor zo'n 1500 hulpbehoevenden. Bij natuurrampen en epidemieën blonken de christenen uit in hulpbetoon. Er zijn allerlei bronnen

van niet-christenen die spreken over de inzet van de christenen bij het uitbreken van een pestepidemie.

2. ‘Verkloosterling’ van de diaconie (fase 2)

In de tweede periode, waarin de Kerk steeds meer structuur gaat vinden – o.a. het ambt dat van belang is voor het waarborgen van de diaconie in de Kerk – gaat de Kerk een heel andere positie krijgen in het Romeinse Rijk. Ze wordt geaccepteerd en wordt zelfs op het einde van de vierde eeuw rijkskerk. Het christelijk geloof wordt staatsgodsdienst in het Romeinse Rijk. Dat betekent dat de Kerk dan voor de uitdaging komt te staan om in de samenleving van het Romeinse Rijk de diaconie gestalte te geven. Ze heeft hiertoe nieuwe mogelijkheden. Die omslag, die vaak negatief beoordeeld is, is een soort zondeval van het christendom. De nieuwe sociale positie van de Kerk creëert ook ongekennde nieuwe mogelijkheden. Een van die mogelijkheden is dat de Kerk nu gaat zorgen voor iets waarvoor de Romeinse overheid nooit gezorgd heeft nl. een stelsel van sociale voorzieningen, vb. ziekenzorg. Het Romeinse Rijk kende geen echte voorzieningen voor ziekenhuizen. De eerste ziekenhuizen zijn van kerkelijke oorsprong, ontstaan uit de opvanghuizen voor zieke pelgrims, (*hospitium* in het Latijn). De woorden ‘hospitaal’ ‘gasthuis’ ‘ziekengasthuis’ herinneren daar nog aan. Ziekenzorg die voortkomt uit gastvrijheid. Hetzelfde geldt voor de weeshuizen, voor armenhuizen en andere instellingen. Het Romeinse rijk kende geen stelsel van sociale wetgeving zoals de moderne staten dat kennen. De Kerk gaat daar voor zorgen, met name de bisschoppen. Zij beginnen bij de bisschopskerk een gasthuis, een ziekenhuis in te stellen.

Het ambt van de diaken gaat in de vierde eeuw een minder belangrijke positie innemen. Het waarborgen van de diaconie wordt nu toevertrouwd aan een nieuwe institutie nl. de kloosters. De kloosters, ontstaan in de vierde eeuw, aanvankelijk kenmerkend door hun afgescheidenheid van de wereld, in de woestijn van Egypte, Syrië, Palestina worden door bisschop Basilius van Cesarea in de tweede helft van de vierde eeuw in het zichtbare leven van de Kerk teruggebracht doordat ze weer sterk aan de bisschopskerk verbonden worden. Deze kloosters gaan de zorg op zich nemen voor al de instituties: voor de ziekenhuizen, de armenhuizen, de weeshuizen, het onderwijs. Er gaat een ontwikkeling op gang komen die tot in de twintigste eeuw van grote betekenis is gebleven. Veel diaconie in de Kerk is door religieuzen verzorgd, is gewaarborgd gebleven in de geschiedenis van de Kerk door de traditie van het kloosterleven. Er treedt een ‘verkloosterling’ van de diaconie op. De kloosters dragen de zorg van de diaconie. Dat had tot gevolg dat de diaconie, die meer uit het leven van de gemeente vertrok, minder zichtbaar werd. Er was een institutie die er goed voor zorgde en de christelijke gemeenschappen konden zich min of meer ontslagen voelen van de zorg voor de diaconie. Dit betekent dat de diaconie uit de context van het leven van de plaatselijke geloofsgemeenschap werd gelicht. Ook het ambt van de diaken ging van betekenis veranderen. Het verschaalde totdat het door het Tweede Vaticaans Concilie weer hersteld werd in zijn oude betekenis, als een permanent ambt. Het ambt verschaalde tot een opstapje naar de priesterwijding.

3. De verkloosterling zet zich verder (fase 3)

De verkloosterling zet zich door in de derde periode. Het is een periode waarin de kloosterlijke Kerk dominant is. Het is de periode vanaf de kerstening tot de Hoge Middeleeuwen. In de gemeente wordt er minder aandacht besteed aan b.v. de collecte voor de armen. In de zesde eeuw bepaalt een tekst van een Synode nog dat de opbrengst die de Kerk krijgt uit belastingheffing van goederen die haar geschonken zijn, helemaal bestemd zijn voor

de armen. In de achtste eeuw, in 779 is er een tekst van een Synode die zegt dat nog maar 1/3de of 1/4de van de opbrengsten voor de armen bestemd is. De kerkelijke marginalisering van de diaconie is kenmerkend voor de ontwikkeling in de daaropvolgende eeuwen. De kloosters zorgen ervoor, dat de diaconie verdwijnt uit het hart van de gemeenschap.

4. Individualisering en confessionalisering (fase 4)

In de vierde periode, de Hoge Middeleeuwen, ontstaat er een heel nieuwe situatie voor de samenleving door de opkomst van de steden, door een eerste golf van urbanisatie in de 11de, 12de eeuw. Vlaanderen is één van de duidelijkste voorbeelden in Europa, samen met Zuid-Frankrijk en Noord-Italië. Hier ontstaan de eerste steden doordat de markteconomie, de handel opkomt. Vele mensen trekken naar deze steden en maken er carrière. Ze worden rijke burgers. Er zijn echter ook veel mensen van het platteland die er niet in slagen carrière te maken. Er ontstaat een nieuw soort armoede, een nieuw soort proletariaat. Dat vraagt om nieuwe initiatieven, waar de gevestigde structuren van de diaconie niet op berekend waren. Men gaat zoeken naar nieuwe vormen. De traditionele kloosterlijke zorg voor de diaconie was niet ingesteld op de nieuwe situatie omdat de kloosters niet op de stad waren ingesteld. De kloosters bevonden zich ver van de steden. De verkloosterde vorm van diaconie wordt niet opgegeven, maar er wordt wel gezocht naar nieuwe vormen van kloosterleven die ook kunnen beantwoorden aan een nieuwe diaconale nood. Een uitgesproken voorbeeld hiervan zijn de Minderbroeders, Franciscanen, die ontstaan zijn als een soort boetebroederschap, een lekenbroederschap van mindere broeders. Uit het verlangen om, niet op grote afstand van de armen door middel van instituties voor hen te zorgen, maar om arm te zijn te midden van de armen, de armen op te zoeken. Dat heeft Franciscus zelf willen doen door ‘zichzelf als aalmoes aan de armen te geven’. Franciscus wilde niet een orde stichten die aalmoezen aan de armen gaf, de mindere broeders gaven zichzelf als aalmoes aan de armen. Gepersonaliseerde aalmoes, gepersonaliseerde gave aan de armen. Men ziet dus in de steden dat kloosters van de Minderbroeders bij voorkeur de buurten van het proletariaat opzochten. In de 13de, 14de en 15de eeuw vindt men ze, ook in Vlaanderen, niet in het hart van de stad waar de stenen huizen staan, maar letterlijk en figuurlijk aan de rand van de stedelijke samenleving. Aan de periferie, waar de houten huizen staan, waar als er een stadsbrand uitbreekt ook de meeste slachtoffers vallen.

Een andere ontwikkeling die zich gaat voordoen is dat de rijke burgers in de steden initiatieven van diaconale aard gaan nemen. Ze gaan schenkingen doen voor het stichten van weeshuizen, brooduitdelingen aan de armen worden ingesteld, leprozenhuizen, hofjes voor behoeftige alleenstaanden. Die vorm van diaconale inzet van rijke burgers wordt heel sterk gekenmerkt door een ontwikkeling die karakteristiek is voor de vierde periode nl. de toenemende individualisering. Het ging de rijke burgers er in eerste instantie om zelf zalig te worden. De stichting gebeurde omwille van het eigen zieleheil. De zorg voor het eigen zieleheil was het belangrijkste motief en niet de doorgave van barmhartigheid. Barmhartigheid was een middel. Het doorgeven van wat ze zelf ontvangen hadden nl. rijkdom, geld was het middel dat het doel moest dienen om ‘in de hemel te komen’. Om het rijk van God binnen te gaan, moest men er iets voor doen.

Een laatste element uit die periode is dat de armenzorg ingezet wordt in het streven naar een duidelijke confessionele identiteit. De Kerk wil de gelovigen sterk aan zich binden en gebruikt daarvoor diaconie. Dat is een fenomeen dat zich in de parochiale armenzorg gaat voordoen en dat niet tot de meest inspirerende, meest verheven bladzijde van de kerkgeschiedenis behoort. Armenbesturen in parochies hebben in de 17de en de 18de eeuw een belangrijke functie vervuld omdat ze de lacune opvulden van de sociale zekerheid die de

burgerlijke overheid niet bood. Zij waren tegelijkertijd vaak ook drukmiddel om mensen tot de kerkelijke praktijk, tot de sacramentele praxis te dwingen. Michel Cloet van de KU Leuven, die veel onderzoek gedaan heeft naar het kerkelijk leven in Vlaanderen in de 17de eeuw en de 18de eeuw stelde regelmatig vast dat b.v. de armenzorg gebruikt werd als chantagemiddel om te zorgen dat de kinderen naar de catechismusles zouden komen. De ouders waarvan de kinderen regelmatig de lessen verzuimden, werden uitgesloten van de parochiale armenzorg. Dat is toch heel wat anders dan de vroege christengemeente die voor iedere noodlijdende zorgde en niet keek naar de identiteit.

5. Verenigingsdiaconie ('Vereinsdiakonie') (fase 5)

De vijfde periode, de 19de en de 20ste eeuw, kenmerkt zich heel sterk door het gebruik van moderne middelen en het middel van de vereniging. Hier ontstaat het fenomeen van de verenigingsdiaconie, 'Vereinsdiakonie'. Een mooi voorbeeld uit de katholieke traditie zijn de Vincentiusconferenties, die nog tijdens het leven van Frédéric Ozanam, de stichter van de Vincentiusverenigingen, ontstaan zijn. De Vincentiusverenigingen hebben een aantal kenmerken die van belang kunnen zijn voor het zoeken naar aangepaste vormen van diaconie in onze tijd.

Ik wil zeven punten noemen.

1. De Vincentiusconferentie was een voorbeeld van de verenigingsdiaconie. M.a.w. Frédéric Ozanam zocht een organisatievorm die paste bij zijn tijd. Wij zitten nu nog met organisatievormen die zichzelf overleefd hebben, die niet meer aansluiten bij de manier waarop mensen zich nu willen engageren. Het is nu voor veel mensen kennelijk niet aantrekkelijk om zich voor lange tijd aan iets te binden. Veel verenigingen klagen erover dat het moeilijk is om mensen als lid te engageren. Het lukt wel mensen voor projecten te engageren. Ook religieuze congregaties merken dat. Het is voor jonge mensen moeilijk om zich voor het leven te binden. Jonge mensen willen zich wel engageren voor projecten die in de lijn staan van de religieuze congregaties. Dit betekent dat men niet moet gaan zoeken naar stabiele, blijvende organisatievormen, maar naar een projectmatige aanpak.
2. De Vincentiusbeweging was een laïcale beweging, een lekenbeweging. Bracht m.a.w. de verantwoordelijkheid voor diaconie weer terug bij de leken, bij de gewone gelovige.
3. Bij de Vincentiusbeweging was de nabijheid van de hulpverlening heel belangrijk. Frédéric Ozanam wilde de armen opzoeken, wilde de armen ontmoeten. Men moest kunnen voelen, zien wat het betekende arm te zijn. Daarom was het huisbezoek zo belangrijk. De armen opzoeken en in de armen Christus ontmoeten zoals het ideaal van Vincentius a Paulo, de patroonheilige. Frédéric Ozanam zei ooit: "De sporen van de doornkroon staan in het voorhoofd van de armen."
4. Hulpverlening moest gebaseerd zijn op de analyse van de concrete nood. Frédéric Ozanam wilde dat de mensen in de Vincentiusbeweging goed om zich heen keken. Goed de sociale en politieke realiteit tot zich laten doordringen. Analyseren wat er aan de hand is in de samenleving en dat goed bestuderen. Daarvoor is het huisbezoek weer belangrijk.
5. Hulp bieden die past bij de nood. D.w.z. flexibel zijn in de hulp die je wil bieden. Standaardpakketten van diaconale zorg beantwoorden meestal niet aan de concrete nood waarin mensen verkeren. De nood staat voorop en niet het aanbod van de hulp. Vooral ook hulp bieden die de hulpbehoevenden geleidelijk in staat stellen om zelf oplossingen te vinden voor de situatie. Niet patriarchaal, maar zorgen dat de mensen die in de marge zijn, zichzelf kunnen verheffen.

6. Frédéric Ozanam vond dat men bondgenootschappen moest sluiten met mensen die wisten wat er daadwerkelijk aan nood was. Men moet de nood ontdekken met de hulp van diegenen die het kunnen weten. M.a.w. leg de juiste contacten. Er zijn wellicht nog traditionele vormen van caritas en diaconie die geen contact zoeken met andere organisaties die daadwerkelijk weten wat de nood van mensen in deze tijd is. Zoek de juiste strategische vormen van samenwerking.
7. Pak de nood aan vanuit een vriendenkring. Probeer je diaconale inzet gedragen te weten door anderen die om je heen staan. Ga er niet alleen aan staan, maar doe het samen. Dat was voor de Vincentiusbeweging ook heel belangrijk zoals Frédéric Ozanam dat zag in de 19de eeuw. Het moest een vriendenkring zijn. Vanuit die vriendenkring, vanuit de erkenning en de barmhartigheid die men daar ontving, kon men doorgeven. Diaconie als doorgave van barmhartigheid.

6. Nu: een dienende Kerk in de marge van de samenleving (fase 6)

Ik sluit af met drie opmerkingen en een bede of een wens.

1. Diaconie is het hart van de Kerk. Dat betekent dat je diaconie een plek moet geven midden in de kerkelijke gemeenschap, midden in het leven van de parochie, niet in afgesloten clubjes of werkgroepjes. Instituties zijn soms nodig om dingen te organiseren, maar zorg dat die instituties zichtbaar zijn in het leven van de parochiegemeenschap. Waar groepen in de parochie mee bezig zijn op diaconaal terrein, moet ook terugkeren b.v. in de liturgische vieringen van de parochie. De dienstbaarheid is het hart van de Kerk en moet daarom midden in de Kerk zichtbaar zijn en de Kerk moet daarvoor ook naar buiten treden.
2. Dienstbaarheid vraagt niet naar identiteitspapieren en naar verblijfsvergunningen. De diaconie van de vroege christengemeente heeft zich uitgestrekt over alle mensen die in nood waren en diaconie nodig hadden ongeacht of ze christen waren of niet. Diaconie is niet exclusivistisch. 'Onze' armen bestaan niet. Er zijn alleen maar 'armen'. Alle armen zijn van ons.
3. Diaconie wil weten wat er aan de hand is, wat de nood is en moet de samenleving dus heel goed analyseren. Dat deed de christengemeente in de eerste eeuwen, dat wilde Ozanam met de Vincentiusbeweging in de 19de eeuw. We moeten weten wat er gaande is. We moeten de krant lezen. We moeten de samenleving goed analyseren.

Mijn bede. Dat de diaconale geest, de spiritualiteit van de Kerk mag worden. Dat de Kerk door barmhartigheid bewogen mag worden, door erbarmen, door ontarmen en omarmen van de armen. Dat de 'spiritus' ons tot die spiritualiteit mag voeren. De Geest die waait waar hij wil.